

Tarpukario Lietuvos miestelių gyvenamųjų namų architektūros tipologija: Kražių atvejis

Šarūnas Sabaliauskas, architektas

El. paštas sabaliauskas01@gmail.com

Santrauka. Straipsnis reikšmingas Kražių miestelio istorijos ir tarpukario Lietuvos miestelių architektūros tyrimams. Visų pirma, straipsniu kvestionuojamas paplitęs teiginys, kad 1941 m. per dėl karo veiksmų kilusį gaisrą Kražiai buvo visiškai sunaikinti. Tyrimas *in situ* ir architekto prieiga leidžia identifikuoti ne vieną dar iki Antrojo pasaulinio karo statytą gyvenamąjį namą Kražiuose. Svarbus ir pastebėjimas, kad dar ir pokaryje tokie namai statyti laikantis ikikarinių užstatymo ir architektūros tradicijų. Ši aplinkybė kelia sunkumų identifikuojant pastatų pastatymo laikmetį, tačiau prisidėjo prie tradicinio miestelių vaizdo tęstinumo, ką vėliau esmingai pakeitė sovietinės ir kolūkinės statybos principai. Antra, remiantis Kražių atveju, straipsnyje pateikiama galima tarpukario laikotarpiui būdingos miestelių gyvenamųjų namų architektūros tipologija. Keliamas tokios architektūros išsaugojimo svarbos klausimas.

Reikšminiai žodžiai: miestelių gyvenamųjų namų architektūra; Kražiai; Lietuva 1918–1940 m.

Architectural Typology of Residential Houses in Small Towns of Lithuania in the Interwar Period: The Case of Kražiai

Summary. This article is of importance for the research of Kražiai, a small-sized town, and the issues of the architecture of small Lithuanian towns. Primarily, this article challenges the widespread claim that Kražiai was completely destroyed in 1941 by a massive fire caused by military action. Research *in situ*, while adhering to the perspective of an architect, allows identifying a sizable number of residential houses in Kražiai built before the outbreak of WW2. It is of importance to note that, even, in the afterwar years, such houses were being built by following prewar architecture and spacing traditions. Such circumstances pose difficulties in identifying the period of the construction of specific buildings – and yet they have contributed to the continuity of the traditional skylines of small-sized towns, which were later significantly modified by the Soviet and *kolkhoz* construction ideologies. In addition, on the grounds of the case of Kražiai, the article suggests a potential typology of the architecture of residential houses of the interwar years. A question is raised regarding the importance of preservation of such architecture.

Keywords: architecture of residential houses in small towns; Kražiai; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

Kražiai nuo seno buvo svarbus politinis ir ekonominis Žemaitijos centras, įsikūręs šalia Kražantės upės. 1559 m. Kražiai atiteko Radviloms. 1565 m. Mikalojus Radvila Juodasis Kražiuose pastatydino mūrinę pilį. Pasak urbanistikos istoriko Algimanto Miškinio, tarp 1569 ir 1592 m. pagal Valakų reformos principus ir kaip dera prekybos ir amatų centrui Kražiuose buvo suplanuota $2,5 \times 2,5$ rykščių (apie 120×120 m) dydžio kvadratinė turgaus aikštė su iš jos kampų išeinančiomis gatvėmis¹. Šios gatvės sutapo su keliais, vedančiais į artimesnes ir tolimesnes gyvenvietes. 1607 m. Radvilos pilį padovanojo jėzuitams. XVII a. pabaigoje jėzuitų žemių valda Kražiuose tapo viena didžiausių Žemaitijoje, o nuo 1614 m. miestelyje pradėjo veikti jėzuitų kolegija, kurioje klestėjimo laikais mokydavosi 300–500 studentų. Kolegijos švietimo ir ekonominė veikla smarkiai paveikė Kražių miestelėnų gyvenimą, skatino prekybos, amatų ir paslaugų plėtrą. Išsamesnės informacijos apie konkrečius to laikotarpio miestelėnų pastatus neišliko, tačiau išplėtotas gatvių tinklas rodo, kad gyvenvietė intensyviai plėtėsi abiejose Kražantės upės pusėse. Iš miestelio klestėjimo laikų išliko tik du mūriniai pastatai – vienas kolegijos korpusas ir benediktinių vienuolyno bažnyčia. Miestelio gyvenamieji namai buvo mediniai. Kražiuose ne vieną kartą kilo dideli gaisrai, kurių metu sudegdavo didžioji dauguma medinių pastatų. Šiuo metu yra išlikusių XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje statytų gyvenamųjų namų. Nagrinėjant istorines nuotraukas matyti, kad XX a. pradžioje miestelio užstatymas intensyvus, artimas perimetriniam, turgaus aikštėje – perimetrinis. Pastatų proporcijos buvo artimos tradiciniam žemaitiškam gyvenamajam namui, vyravo Žemaitijai būdingi pusvalminiai stogai.

Šio straipsnio objektas – Kražių miestelio tarpukario gyvenamieji namai ir jų tipologija. Namų tipologija nagrinėta apžiūrint pastatus natūroje, tyrinėjant *Google Maps* 2012 m. *Street View* nuotraukas bei įvairių laikotarpių istorines nuotraukas. Ar pastatas turi istorinio užstatymo bruožų, spręsta iš namo tūrio, jo pastatymo vietos sklype ir apdailos detalių. Lyginant visų minėtų šaltinių informaciją bandoma atsekti, ar konkretus gyvenamasis namas yra išlikusio istorinio užstatymo dalis, ar pastatytas vėliau, tačiau vietinių meistrų, laikantis statybos tradicijos.

Kražių miestelio tarpukario laikotarpio pastatų tipologija nagrinėjama fragmentiškai. Pagrindinė to priežastis – 1941 m. birželio 25 d. Kražiai buvo sudeginti ir apie 90 proc. pastatų išnyko. Be to, kalbant su vyresniais Kražių gyventojais apie analizuojamą laikotarpį, minimi ir Pirmasis pasaulinis karas, kai atėjo vokiečiai ir viskas buvo sudeginta, ir Antrasis pasaulinis karas. 1944 m. į Kražius grįžus sovieti-

1 A. Miškinis, 1993, p. 17 ir kt.

nei valdžiai ir tvarkai, miestelio urbanistinė struktūra keitėsi pagal kolūkinės gyvenvietės užstatymo principus. Sodybos sklypo išplanavimas, pastatų dydžiai ir stilistika prarado regionui būdingus bruožus. Pasikeitė gatvių tinklas, iš dalies ir gatvių trasa, pasikeitė sklypų dydžiai. Tiesa, pirmieji po gaisro atstatomi pastatai statyti ant senų pamatų, laikantis tradicijų. Todėl be papildomo tyrimo sunku pasakyti, ar gyvenamasis namas yra tarpukario laikotarpio, ar jau pokarinis, nes jo tūris, dydis primena tradicinę miestelio architektūrą. Kad gyvenamasis namas yra istorinis, išduoda keletas jo elementų: tūrio kompozicija ir proporcija, stogo forma, pirmo aukšto patalpų aukštis, verandos dydis, langų dydis ir jų dalinimo piešinys, fasado apkalimo lentų raštas, dvivėrės durys, mezoninas su vienu ar dviem langais pagrindiniame gatvės fasade. Kai kurie miestelio pastatai galėtų būti priskirti nagrinėjamam laikotarpiui, tačiau vėlesni pertvarkymai, pagražinimai pakeitė jų pirminį vaizdą.

Didelę žalą istoriniam Kražių miestelio vaizdai padarė XXI a. gyvenamųjų namų renovacija. Tradicinio tūrio gyvenamieji namai prarado jiems būdingas detales, mastelį, medžiagiškumą. Praradimų mastą galima tyrinėti *Google Maps* programoje, kur fiksuoti 2012 m. ir šių dienų gatvių vaizdai. Žala visuminiam vaizdai yra daroma pakeičiant langų angos dydį ir langų piešinį, dideliais langais be skaidymo įstiklinant verandas arba jose panaikinant langus ir paliekant tūrį su vienu langu ar visai be langų. Tradiciniam gyvenamajam namui puošnumo ir išskirtinumo anksčiau teikė būtent šie elementai – langai, verandos, sienų apkalimas nevienodo profilio ar pločio lentomis, skirtingomis šių lentų kalimo kryptimis. Keisčiausia, kad geriausią apsaugą istoriniams miestelio pastatams suteikia pastatų savininkai, kurie neturi lėšų greitai atnaujinti visą pastatą. Todėl dar yra galimybė nagrinėti autentiškas detales natūroje, ne tik *Google Maps* nuotraukose.

1. Kražių miestelio urbanistinė struktūra

Tarpukarinė Kražių miestelio urbanistinė struktūra nagrinėta pagal 1932 m. rugpjūčio 22 d. darytą aerofotografinę nuotrauką². Šioje aerofotografijoje galima matyti miestelio gatvių tinklą, sklypo užstatymo kompoziciją, pastatus. Kiti papildantys informaciniai šaltiniai yra istorinės nuotraukos su miestelio panoraminiais vaizdais, gatvių perspektyvomis³. Šią informaciją lyginant su esamu gatvės vaizdu,

2 Žr. *Lietuva senose fotografijose* [: Facebook paskyra], 2010-11-23, prieiga: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=463572746975&set=a.389024411975>.

3 Pvz., žr. Vyganto Mažono straipsnio „Kražių miestelis tarpukariu: gyvenimas, organizacijos, asmenybės“ šiame leidinyje iliustracijas.

vėlesnėmis aerofotografinėmis nuotraukomis, sklypų planų schemomis galima daryti išvadas, kaip pasikeitė gatvių trasos, žemėvalda ar planinė erdvinė miestelio struktūra. Pastebėjus, kad skirtingų laikotarpių šaltiniuose informacija sutampa, toliau nagrinėjamas pastatas natūroje.

Remiantis gatvių vaizdais istorinėse nuotraukose galima daryti išvadą, kad miestelio užstatymas formavosi nuosekliai ir ne vieną dešimtmetį. Labiausiai išsiskiria gatvė, dabar vadinama M. Valančiaus gatve. Ji yra plačiausia miestelyje, besitęsianti nuo benediktinių vienuolyno aikštės iki turgaus aikštės. Gatvės trasa bėgant laikui iš esmės nepakito. Atitinkamai Vytauto gatvės trasa nuo dabartinės Lauko gatvės iki tilto per Kražantę galimai net susiaurėjusi, nes įrengti šaligatviai. Išnyko gatvė, kuri buvo lygiagreti su M. Valančiaus gatve. Ji prasidėjo nuo trikampės aikštės M. Valančiaus gatvėje ir tęsėsi iki Vytauto gatvės už dabartinės Kražių seniūnijos pastato. Labai dideli pokyčiai įvykę centrinėje miestelio dalyje tarp M. Valančiaus ir dabartinės M. K. Sarbievijaus gatvių ir toliau iki Kražantės upės. Šio didelio kvartalo urbanistinė struktūra sunykusi iš esmės. Nagrinėjant 1932 m. aerofotografinę nuotrauką matyti, kad kvartalas turėjo šiuos požymius: dvi vidines gatves, lygiagrečias su turgaus aikšte; lokalias, aikštes primenančias erdves su kreivomis gatvelėmis-pravažiavimais; chaotišką užstatymą. Šioje miestelio dalyje koncentravosi žydų gyvenamoji zona.

Tarpukariu miestelio centre, ties turgaus aikšte prie pagrindinių Vytauto ir M. Valančiaus gatvių, užstatymas buvo pusiau perimetris su nedideliais tarpais tarp namų. Toliau nuo turgaus aikštės užstatymas perėjo į miestelėnišką sodybinį. Gatvių išklotinėse vyravo mediniai vieno aukšto gyvenamosios paskirties pastatai. Dažnai juose įrengtos mansardos su centriniais mezoniniais. Pagrindinėse gatvėse buvo ir dviejų aukštų pastatų, kurių dalis buvo mūriniai su aiškiais tarpukario modernizmo bruožais. Gyvenamosios paskirties pastatai turėjo po kelis įėjimus, tačiau didesnių langų ar vitrinų parduotuvių nuotraukose nepastebėta. Fasaduose pastatų funkcija ryškiau neatsispindėjo. Gatvių perspektyvų nuotraukose užfiksuota daug laiptų į atskiras patalpas, paaukštinti pastatų cokoliai, laiptai į pirmą aukštą turėjo po tris–penkis laiptelius. Turgaus aikštės perimetre stovėję namai buvo mišrios komercinės ir gyvenamosios paskirties. Iš pokalbių su vyresniais vietos gyventojais aiškėja, kad kiekviename centrinės dalies name užsiimta prekyba ar amatais. Amatininkai savo dirbtuves turėdavo gyvenamojo namo kambaryje, neatskiriant verslo ir gyvenamųjų patalpų pastate. M. Valančiaus ir Vytauto gatvių atkarpose, kur išlikęs istorinis užstatymas, gatvės plotis ir užstatymo linija po 1941 m. gaisro mažai pasikeitė.

Iš istorinių didelio tūrio medinių pastatų miestelyje yra išlikęs tik pastatas Vytauto g. 23. Nagrinėjant istorines nuotraukas matyti, kad tokio dydžio ir tūrio

pastatų buvo ne vienas, tačiau po karo sugriovimų ir pasikeitus santvarkai jie jau nebebuvo atstatyti. Sovietmečiu statyti gyvenamieji pastatai Kražius pavertė kolūkine gyvenvieta, prarandant visuminį gyvybingo miestelio vaizdą.

2. Kražių miestelio gyvenamųjų namų tipologija

Nagrinėjant išlikusius Kražių miestelio tarpukario gyvenamuosius namus galima išskirti keturias aiškesnes jų grupes ar tipus. Skirstymas į grupes yra sąlyginis, grįstas išoriškai matomais bruožais (kai tiksliai statybos data nėra nustatyta). Pastato savininkai ar gyventojai nebuvo apklausti. Taigi suskirstymas atliktas tik vizualiai apžiūrint pastatus. Dėl šių priežasčių pastatai atitinkamai grupei ir laikotarpiui priskiriami pagal jų bruožus, bet ne faktinę statybos datą.

Tarpukario laikotarpio gyvenamųjų namų tipai:

- 1) XX a. pradžios miestelėniško tipo gyvenamieji namai;
- 2) žemaitiškos trobos tipo gyvenamieji namai;
- 3) tarpukario mediniai miestelėniško tipo gyvenamieji namai;
- 4) tarpukario mūriniai modernizmo gyvenamieji namai.

2.1. XX a. pradžios miestelėniško tipo gyvenamieji namai

Šiam tipui priskiriami gyvenamieji namai yra Medeinės g. 31, M. Valančiaus g. 31 bei keletas namų S. Dariaus ir S. Girėno gatvėje. Pastatai yra vieno aukšto, stačiakampio plano, be priekinių verandų. Pastatyti arti gatvės, lygiagrečiai su ja. Dažnai asimetriškos pagrindinio fasado kompozicijos, įėjimas yra viename iš priekinio fasado šonų. Stogai dvišlaičiai. Jei namas simetrinės kompozicijos, priekiniame jo fasade gali būti mezoninas su vienu ar dviem langais, kas rodo, kad mansardoje buvo įrengti gyvenamieji kambariai. Šie pastatai neturi žemaitiškiems gyvenamiesiems namams būdingų pusvalminių stogų. Langų dydis įvairus, durys dažniausiai pakeistos (neišlikusios), fasadų apdailos detalės išlikusios fragmentiškai. Daugiausiai išlikę nešildomų palėpių frontonų langai su autentiška konstrukcija ir piešiniu. Stogo danga dažniausiai šiferis, atidžiai apžiūrint karnizus matyti malksnos.

Name Medeinės g. 31 (1 il.) išlikę beveik visi autentiški fasado elementai, tik keli langai pakeisti į plastikinius. Išlikęs tūris, vertikalus skirtingo pločio lentų apkalimas. Ūkinė namo dalis mūrinė, tinkuota. Išlikusios langinės, langų apvadai. Stogas pakeistas, tvarkingas.

Gyvenamasis namas M. Valančiaus g. 38 (2 il.) stovi šalia gatvės užstatymo linijos. Fasadas simetriškas, centrinis mezoninas su dviem langais, plačios durys (gali-

1 il. Namas Medeinės g. 31, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

mai buvusios dvivėrės). Šoninių fasadų mansardos frontono lentų apkalimas rodo, kad šis pastatas yra istorinis ir išlikęs per gaisrą arba atstatytas laikantis tradicijos. Šio namo fasado frontono lentų apkalimo raštas randamas ir kituose Kražių gyvenamuosiuose namuose. Pirmo aukšto fasado dalis apkalta horizontaliomis lentomis (lentų plotis gali būti neautentiškas): nuo karnizo iki palėpės lango – siauromis vertikalėmis lentelėmis; nuo lango apačios iki kraigo viršaus – plačiomis horizontaliomis lentomis. Mezonino apkalimas galimai nėra autentiškas. Senasis M. Valančiaus g. 38 frontono apkalimas išlikęs iki šių dienų⁴. Apatinė fasado apdaila nauja, frontono apkalimo kompozicija matoma ne viename gyvenamajame name Kražiuose. Vėlesnės pokarinės statybos pastatuose tokia apkalimo kompozicija neaptinkama.

Medeinės g. 37 (3 il.) matyti išlikusi visa posesija su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais. Labai įdomi sklypo užstatymo struktūra. Gyvenamasis namas stovi prie gatvės, aukštu cokoliu. Įėjimas iš gatvės pusės, šone, o ne priekyje esančiais laip-

4 Namo M. Valančiaus g. 38 Kražiuose šoninis fasadas, 2012 m. Žr. *Google Street View*, prieiga: https://www.google.com/maps/@55.6033318,22.6901618,3a,73.9y,9.11h,82.4t/data=!3m7!1e1!3m5!1sdulE-Jm9EGfk78hj4al33CA!2e0!5s20120601T000000!7i13312!8i6656?authuser=0&coh=205409&entry=tту&g_ep=EgoyMDIoMTAwMi4xIKXMDS0ASAFQAw%3D%3D.

2 il. Namas M. Valančiaus g. 38, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

3 il. Gyvenamasis namas ir ūkiniai pastatai Medeinės g. 37, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

4 il. Namų Medeinės g. 37 vaizdas iš šono, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

tais į verandą. Tarpukario laikotarpio nuotraukose matyti, kad veranda jau buvo neįstiklinta, o su vienu langu, tokiu pat kaip ir kiti namo langai. Pastato ir sklypo išsidėstymą lėmė ryškus reljefas. Giliau sodyboje stovi antras gyvenamasis namas galu į gatvę. Jis sujungtas su ūkiniu pastatu ir sudaro L formos tūrį. Ūkiniai pastatai įlindę į Vytauto kalnelio šlaitą beveik iki stogų. Posesijos užstatymas labai intensyvus – mažas kiemas, pastatai arti vienas kito. Galimai toks sklypo užstatymo intensyvumas buvo ir kitose miestelėnų sodybose. Tarpukariu darytose nuotraukose matyti, kad sodyba jau buvo susiformavusi su tokio intensyvumo užstatymu. Šios sodybos gyvenamieji pastatai su pusiau valminiais stogais, tačiau namo prie gatvės sienos ir stogo santykis jau miestelėniškas, ne kaimietiškas. Gyvenamasis namas šiuo metu jau renovuotas, pusė namo apkalta plastiko lentelėmis, pakeisti langai. Pateiktoje nuotraukoje (4 il.) matyti Medeinės g. 37 gyvenamųjų pastatų vaizdas iš kitos pusės. Abiejų gyvenamųjų namų stogai stilistiškai vienodi, tačiau fasadų proporcijos skirtingos ir rodo skirtingą statybos laikotarpį.

Miestelėniško tipo sodybos Medeinės g. 37 (5 il.) kieme matomas didelis sklypo užstatymo intensyvumas. Visi pastatai yra šalia vienas kito, maža kiemo erdvė.

2.2. Žemaitiškos trobos tipo gyvenamieji namai

Žemaitiškos trobos tipo gyvenamieji pastatai yra artimi kaimo aplinkai, bet stovi miestyje ir pagal pastatymo principus yra labiau miestelėniški, ne kaimiški. Aiš-

5 il. Sodybos Medeinės g. 37 kiemo vaizdas, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

kiausias šių pastatų bruožas – pusvalminis stogas. Pagal fasado proporciją stogas yra aukštesnis nei sienos. Pastatai stačiakampio plano, stovi lygiagrečiai arba statčiai į gatvę. Ilgojo fasado kompozicija ne simetriška, durys pastumtos į šoną. Nėra verandų, tačiau kieme yra priemenės su vienslaičiu stogu. Langai nedideli, daug kur šiuo metu pakeisti į plastikinius. Senesnėse panoraminėse ir gatvių perspektyvų nuotraukose matyti, kad tokio tipo pastatų Kražiuose buvo daugiausia.

Gyvenamasis namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 8 (6 il.) yra stačiakampio plano, stovi lygiagrečiai su gatve, ilgasis fasadas nesimetriškas. Išlikusi apdaila ir dekoratyvinės detalės – dekoratyvinis kampo apkalimas, imituojantis mūrinius kampinius rustus, perdangos sijos, kurios matomos fasade, dekoruotos lentomis su išpjaustytu kiauraraščiu dekoru (7 il.). Išlikusios autentiškos durys (8 il.). Langai šiuo metu pakeisti į plastikinius, bet dydis išlikęs pirminis. Išlikę mansardos langai.

Medeinės g. 15 (9 il.) yra gerai išlikusi žemaitiška ūkininko sodyba – didelis gyvenamasis namas su ūkiniais pastatais. Atitinka laikotarpį, bet statyta priemiestyje, miestelėniškų bruožų neturi. Sodyba šiuo metu negyvenama, nykstanti. Šalia jos yra panašios planinės struktūros sodyba (10 il.), galimai išlikusi per karo gaisrus arba pastatyta laikantis tradicijos. Šios kelios sodybos yra buvusio priemiesčio užstatymo pavyzdžiai.

6 il. Namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 8, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

Gyvenamasis namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 23 turi ryškius žemaitiško gyvenamojo namo bruožus – pusvalminį stogą, kaimo statybai būdingą sienų ir stogo proporciją⁵. Tačiau pastato ilgio ir pločio proporcija yra, galėtume sakyti, miestelietiška (nebūdinga kaimo statybai) – 1:1,5. Ši proporcija yra būdinga miestelėniškam, bet ne kaimiškam užstatymui. Fasado lentų apkalimas horizontalus, pirmo aukšto ir palėpės apkalimas vienodas. Fasadas nedekoruotas. Langai šiuo metu pakeisti, nebėra tradicinio langų skaidymo. 2012 m. *Google Maps* nuotraukoje matyti, kokie buvo pastato langai, – galima palyginti, kaip pasikeičia visuminis pastato vaizdas, kai nebelieka pirminės fasadų detalės⁶.

5 Namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 23 Kražiuose, 2024 m. Žr. *Google Street View*, prieiga: https://www.google.com/maps/@55.6016907,22.6881697,3a,49y,281.63h,93.98t/data=!3m7!1e1!3m5!1siNQdEH-JTOmBGnfGax2dRQ!2eo!5s20240601T000000!7i16384!8i8192?authuser=0&coh=205409&entry=tту&g_ep=EgoyMDIoMTAwMi4xIKXMDS0ASAFQAw%3D%3D.

6 Namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 23 Kražiuose, 2012 m. Žr. *Google Street View*, prieiga: https://www.google.com/maps/@55.601726,22.6881607,3a,44y,265.68h,95.59t/data=!3m7!1e1!3m5!1svvaAiAB-DIVI9cCS9ibhZaQ!2eo!5s20120601T000000!7i13312!8i6656?authuser=0&coh=205409&entry=tту&g_ep=EgoyMDIoMDkyMi4wIKXMDS0ASAFQAw%3D%3D.

7 il. Namo S. Dariaus ir
S. Girėno g. 8 kampo dekoras,
2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas /
Autoriaus asmeninis rinkinys

8 il. Namo S. Dariaus ir
S. Girėno g. 8 durys, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas /
Autoriaus asmeninis rinkinys

9 il. Namas Medeinės g. 15, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

10 il. Žemaitiška ūkininko sodyba Medeinės gatvėje, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

2.3. Tarpukario mediniai miestelėniško tipo gyvenamieji namai

Tarpukario miestelėniško tipo namai statyti XX a. 4 deš. Jie išsiskiria savo dydžiu, proporcijomis. Yra vieno aukšto su nešildoma palėpe. Atsukti ilguoju fasadu į gatvę, simetriški arba disimetriški. Turi puošnią verandą iš gatvės pusės ir ūkinę priemenę iš kiemo. Verandos langai būna sudėtingo geometrinio piešinio. Lentų apkalimas horizontalus arba mišrus. Stogai cinkuotos skardos lakštų, valcuoti. Pirmo aukšto patalpų aukštis iki perdangos sijų apie 3 metrus. Langai dideli, platūs. Viduje – paaukštintos vienvėrės arba dvivėrės durys. Kražiuose yra išlikę keletas tokio tipo gyvenamųjų namų. Apžiūrint pastatus susidaro įspūdis, kad jie statyti to paties meistro, nes pastato proporcijos, išplanavimas, vidaus apdailos detalės panašios arba vienodos.

Gyvenamasis namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 22 (11 il.) statytas 1932 m. Jį statė Kražiuose gyvenęs beigelių kepejas Petrusevičius. Vėliau gyveno mokytojos Petrusevičiūtės. Namas kražiškių vadintas „mokytojų namu“. Jis vieno aukšto, stačiakampio plano. Iš gatvės pusės disimetriškame fasade pristatyta veranda su sudėtingo geometrinio piešinio langų raštu. Namas pastatytas kaip dvibutis. Apatinė fasado dalis po palangėmis apkalta vertikaliomis lentomis, likusi dalis – horizontaliomis. Lentų profilis visame fasade vienodas. Stogo danga autentiška, cinkuotos skardos lakštai sujungti valcuojant. Išlikę puošnūs, manieringos formos gatvės fasado lietvamzdžiai: jie stačiakampio plano, taurė kintamo profilio su iškalinetu dekoru ir skardos karpinių gėle, žiotys išlenktos (12, 13 il.). Tai vietinio amatininko meistrystės pavyzdys. Išlikusios autentiškos dvivėrės įėjimo į namą durys: jos filinginės su figūriniais langais, yra drožinėčių detalių (14 il.). Durų rankenos taip pat išlikusios – latviškos, gamintos Jelgavoje. Išlikęs vienas autentiškas langas. Kiti langai perdaryti sovietmečiu, pakeistas pirminis piešinys, bet staktos autentiškos. Vidaus planinė struktūra beveik nepakitusi, išlikusios interjero detalės, fragmentiškai pirminė vidaus sienų polichromija. Išlikusios beveik visos vidaus durys su rankenomis, dalis medinių grindų.

Gyvenamasis namas Vytauto g. 18 (15 il.) statytas XX a. 4 deš., išlikęs per karą. Pastatas stačiakampio plano su veranda gatvės fasade ir priemene kieme. Fasadas simetriškas, atsuktas ilguoju fasadu į gatvę. Apkalimas horizontalus, be krypties keitimo. Langai ir stogo danga autentiški. Vidaus planinė struktūra išlikusi beveik be pakitimų. Yra išlikusių interjero elementų. Pirminis fasadas buvo be verandos, bet su portiku su dviem kolonomis kampuose. Veranda įstiklinta XX a. 8–9 deš.

11 il. Namas S. Dariaus ir S. Girėno g. 22, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

12 il. Namo S. Dariaus ir S. Girėno g. 22
lietvamzdžio viršutinė dalis, 2023 m.

Fot. Smiltė Urbšė / Vidmanto Foko asmeninis rinkinys

13 il. Namo S. Dariaus ir S. Girėno g. 22
lietvamzdžio apatinė dalis, 2023 m.

Fot. Smiltė Urbšė / Vidmanto Foko asmeninis rinkinys

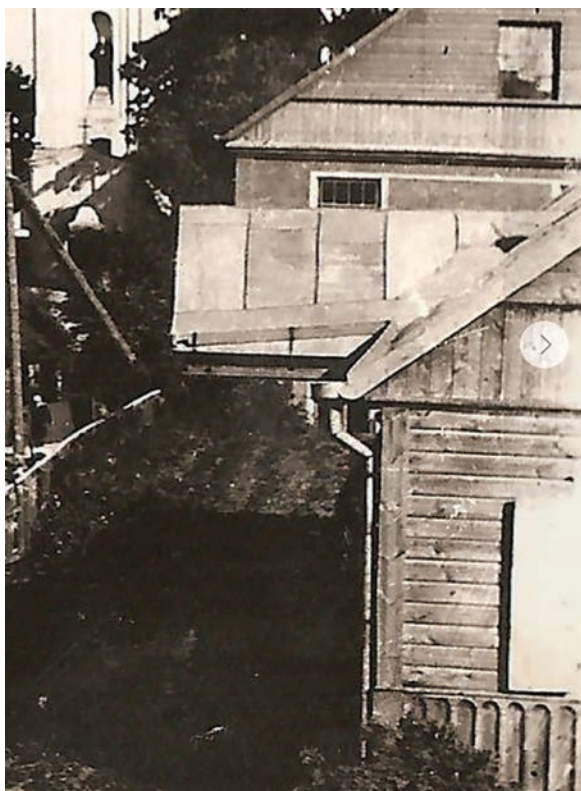

14 il. Namo S. Dariaus ir
S. Girėno g. 22 verandos durys
(vaizdas iš verandos), 2024 m.

Fot. Smiltė Urbšė / Vidmanto Foko
asmeninis rinkinys

Gyvenamasis namas M. Valančiaus g. 33 pagal tūrio proporcijas, langų kompoziciją, stogo dangą artimas anksčiau minėtiems gyvenamiesiems namams⁷. Šiuo metu pastatas „sterilus“, be laikotarpio bruožų. Apžiūrėjus pastatą iš vidaus ir pabendravus su savininke išaiškėjo, kad jis statytas XX a. 4 deš. ir išlikęs per karo meto gaisrą. Namo planinė struktūra iš esmės nepakitusi. Pastatas yra dvibutis, su dviem virtuvėmis. Pagrindinis įėjimas yra iš gatvės pusės per verandą. Pirminiame projekte verandos nebuvo, buvo konsolinis stogelis, be kolonų (16 il.). Iš verandos patenkama į prieškambarį, iš kurio yra po dvivėres duris į du butus. Iš kiemo yra atskiras įėjimas į virtuves. Viduje yra išlikusių autentiškų interjero elementų – krosnys, durys.

7 Namas M. Valančiaus g. 33 Kražiuose, 2012 m. Žr. *Google Street View*, prieiga: https://www.google.com/maps/@55.6012735,22.692698,3a,48y,265.55h,91.05t/data=!3m7!1e1!3m5!1sEg67awrr7E-aIQ62F2xvLtQ!2e0!5s20190701T000000!7i13312!8i6656?authuser=0&coh=205409&entry=t-tu&g_ep=EgoyMDIoMTAwMi4xIKXMDSoASAFQAw%3D%3D.

15 il. Namas Vytauto g. 18,
2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus
asmeninis rinkinys

16 il. Namo M. Valančiaus g. 33
pirminė apdaila, XX a. 3–4 deš.

Fot. nežinomas / Kražių
M. K. Sarbievijaus kultūros centro
muziejus, SKCM Ft 44/25/31
(nuotraukos detalė)

2.4. Tarpukario mūriniai modernizmo gyvenamieji namai

Miestelyje išlikę mūriniai pastatai yra dviejų aukštų, gyvenamosios paskirties. Dauguma jų tinkuoti, vienas raudonų plytų, bet jo fasadų apdaila savo laiku nebuvo pabaigta. Visi jie stačiakampio plano, dvišlaičiais stogais, kurių kampas įvairus. Fasadų kompozicija lakoniška, horizontali, išryškintos palangių ir sąramų linijos, karnizai. Dauguma turi balkonus su tarpukario modernizmui būdingais turėklais. Langai pakeisti, autentiškas langų piešinys neišlikęs. Šoniniai fasadai dažniausiai be langų, su ugniasienėmis. Šie pastatai rodo naują tendenciją Kražių miestelyje, kai kylant ekonominei gerovei pereita prie mūro statybos. Namai statyti pagal naują madą ir naujas estetines tendencijas. Šie pastatai pakeitė gatvių išsklotinių siluetą, aukštingumą ir kartu rodė visuomenės modernėjimą.

Tarpukario modernizmo tipo gyvenamasis namas Vytauto g. 4 (17 il.) yra dviejų aukštų, tinkuotas, gatvės fasado kompozicija asimetriška, įėjimas paryškintas balkonu, kuris atlieka ir stogelio funkciją. Virš jų suformuotas paaukštintas parapetas. Antro ir pirmo aukštų langai vienodo dydžio, tarplangiai labai siauri, vyrauja didelis lango plotis. Tarplangiai įtraukti giliau fasado, o palangės ir sąramos iškištos iš fasado plokštumos taip suformuojant horizontalius karnizus. Tokia dinaminė fasado kompozicija visiškai atitinka laiko dvasią, yra geras tarpukario modernizmo pavyzdys. Šoniniai fasadai yra ugniasienės, kurios leidžia formuoti perimetrinį gatvės užstatymą. Yra žinoma, kad namą pasistatė Kražiuose dirbęs stalius. Namą savininkės teigimu, namą jis pasistatė pats, be profesionalių architektų pagalbos. Per karą namas sudegė, viduje nėra jokių išlikusių interjero elementų. Pirmo aukšto patalpos buvo naudojamos kaip dirbtuvės, tačiau fasado kompozicijoje neatsiskleidžia komercinė ar gamybinė funkcija. Fasadas liudytų gyvenamosios paskirties patalpas pastato viduje.

Pastatas M. Valančiaus g. 49 (18 il.) yra dviejų aukštų, kompaktiško stačiakampio tūrio su lėkštu dvišlaičiu stogu, fasadai tinkuoti. Fasado kompozicija asimetriška. Pirmame aukšte yra dvejios durys, virš vienos yra balkonas. Šoniniai fasadai su ugniasienėmis. Aiškių stiliaus bruožų nėra.

Pastatas M. Valančiaus g. 36 (19 il.) yra dviejų aukštų, mūrinis, netinkuotas, nors pagal sumanymą turėjo būti tinkuotas. Stogas dvišlaitis, stataus kampo. Šoninių fasadų frontonai sumūryti vėliau. Gali būti, kad pirminis tūris buvo kitoks. Gatvės fasado kompozicija asimetriška, pagal kompoziciją pastatas statytas pusiau perimetriniam užstatymui. Abu fasadai su ugniasienėmis, tačiau dešinėje fasado kampiniai elementai užsukti į šoninį fasadą. Fasade išryškinta vertikalių ir horizontalių linijų kompozicija. Įėjimas į pastatą buvo pabrėžtas vertikaliu laiptinės

17 il. Namas Vytauto g. 4, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

18 il. Namas M. Valančiaus g. 49, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

19 il. Namas M. Valančiaus g. 36, 2024 m.

Fot. Šarūnas Sabaliauskas / Autoriaus asmeninis rinkinys

langu, vėliau iš dalies užmūrytu. Virš įėjimo tūris paaugštintas parapetu. Matyti jo likučiai šoniniame fasade ir ties laiptine nėra betoninio karnizo. Šalia laiptinės tūris yra ištrauktas iš fasado. Šios dalies langai turėjo apvadus, langai nesujungti. Likusio fasado dalies langai abiejuose aukštuose sujungti horizontaliomis palangės ir sąramos juostomis, kurios užsisuka į šoninį fasadą. Šie dekoratyviniai elementai sunykę, kompozicija sunkiai įskaitoma. Pagal pastato proporcijas ir fasado kompoziciją galima daryti prielaidą, kad pastato projektą atliko profesionalus architektas, išmanantis tarpukario modernizmo stilišką. Prie šoninio fasado pristatytas raudonų plytų priestatas yra vėlesnio laikotarpio.

Vietoj išvadų

Tyrimą apie Kražių miestelio XX a. pirmosios pusės gyvenamųjų namų tipologiją paskatino vieno iš Kražių kilusio verslininko iniciatyva sutvarkyti tarpukario laikotarpio gyvenamąjį namą S. Dariaus ir S. Girėno g. 22. Dažnu atveju tokios būklės mediniai gyvenamieji namai yra arba griaujami, arba negailestingai modernizuojami, išmetant į istorijos šiukšlyną visus praeities ženklus, nuvalant viską

iki išlikusios konstrukcijos. Dažniausiai niekas nerestauruoja senų verandos langų, nesaugo esamų durų, neatkuria istorinių langų su jų autentišku sudalijimu, nesaugo išlikusio tinko, ant kurio dar matyti pirminė polichromija. Minėtu atveju ryžtasi visa tai išsaugoti ir atkurti. Yra vilties, kad vienas ar kitas geras pavyzdys parodys, kokio grožio yra senieji Lietuvos miestelių mediniai gyvenamieji namai, kai jie sutvarkomi išsaugant pirminį vaizdą, taip suteikiant galimybę ateities kartoms matyti istorinius pastatus jų autentiškoje aplinkoje, o ne išvysti juos tik nuotraukose ar Lietuvos etnografijos muziejuje Rumšiškėse. Tikėtina, kad atkreiptas dėmesys į tarpukario medinius gyvenamuosius namus Kražiuose paskatins miestelių ir miestų bendruomenes pamatyti ir įvertinti ir jų aplinkoje išlikusius vertingus architektūrinius statinius, o pastatų savininkus – tvariai pažvelgti į savo pastatų grožį ir kultūrinę bei istorinę jų vertę.

Bibliografija

Miškinis A., 1993 – Algimantas Miškinis, „Kražių urbanistinės raidos iki 1893 m. bruožai“, in: *Kražiai*, Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993, p. 14–35.